

Witold Jarno

Uniwersytet Łódzki

 ORCID ID: 0000-0002-5845-6057

Jarosław Kita

Uniwersytet Łódzki

 ORCID ID: 0000-0002-8374-2848

OBLICZA WOJNY

TOM 5 • MIASTO I WOJNA

ŁÓDŹ 2021 • ISBN 978-83-8220-699-9 • s. 9-18

<https://doi.org/10.18778/8220-699-9.01>

SŁOWO WSTĘPNE

Począwszy od 2017 r. w Instytucie Historii Uniwersytetu Łódzkiego regularnie organizowane są konferencje naukowe z udziałem zagranicznych badaczy z cyklu *Oblicza wojny*. Od samego początku Komitet Organizacyjny konferencji zdecydował, że każde kolejne spotkanie naukowe będzie miało charakter monotematyczny. Dotychczas tematami przewodnimi były kolejno: *Wojsko w drodze* (czerwiec 2017), *Wojsko w obozie i koszarach* (listopad 2017), *Ludzie wojny* (czerwiec 2018), *Armia kontra natura* (czerwiec 2019). Referaty wygłaszane podczas konferencji stały się podstawą interesujących artykułów, które zostały opublikowane w sześciu tomach czasopisma „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” oraz w czterech tomach nowo powołanej serii wydawniczej zatytułowanej właśnie *Oblicza wojny*¹.

Kolejny już, piąty raz łódzcy organizatorzy zaprosili badaczy reprezentujących różne dyscypliny naukowe (historia, archeologia, antropologia, historia sztuki, architektura, prawo, muzealnictwo, nauki wojskowe) do udziału w spotkaniu naukowym, którego temat wiodący brzmiał tym razem – *Miasto*

¹ *Oblicza wojny. Wojsko w drodze*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 2017, t. 99, red. J. KITA, M. POGOŃSKA-POL, 320 ss.; *Oblicza wojny. Wojska dzień powszedni*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 2018, t. 101, red. W. JARNO, 238 ss.; *Oblicza wojny. W obozie i w koszarach*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 2018, t. 102, red. T. GRABARCZYK, 212 ss.; *Oblicza wojny. Ludzie wojny od średniowiecza po współczesność*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 2019, t. 103, red. W. JARNO, J. KITA, 194 ss.; *Oblicza wojny. Ludzie wojny – rycerze i żołnierze*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 2019, t. 104, red. T. GRABARCZYK, M. POGOŃSKA-POL, 236 ss.; *Oblicza wojny. Ludzie wojny – dowódcy i podkomendni*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 2019, t. 105, red. W. JARNO, J. KITA, 230 ss.; *Oblicza wojny*, t. 1: *Armia kontra natura*, red. W. JARNO, J. KITA, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2020, 330 ss.; *Oblicza wojny*, t. 2: *Armia kontra natura*, red. T. GRABARCZYK, M. POGOŃSKA-POL, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2020, 380 ss.; *Oblicza wojny*, t. 3: *Miasto i wojna*, red. W. JARNO, J. KITA, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2021; *Oblicza wojny*, t. 4: *Miasto i wojna*, red. T. GRABARCZYK, M. POGOŃSKA-POL, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2021.

i wojna (listopad 2020). Konferencja przybrała charakter międzynarodowy, a uczestniczyli w niej badacze reprezentujący, obok Polski, sześć państw Europy Środkowo-Wschodniej.

Począwszy od najdawniejszych czasów, miasta i grody wielokrotnie odgrywały kluczową rolę w kontekście działań zbrojnych. W całym okresie dziejowym można wskazać na niejednen moment, kiedy spory o nie stawały się przyczynami poważnych lokalnych konfliktów i długotrwałych wojen. Ważne z politycznego, wojskowego czy też gospodarczego punktu widzenia ośrodki miejskie stawały się celami strategicznymi podejmowanych operacji, a wielokrotnie były terenem orężnych zmagañ. Należy także podkreślić, że nie mniej istotną funkcję spełniały one jako miejsca stacjonowania jednostek i działalności instytucji wojskowych, bądź też jako ośrodki produkcyjne i zaopatrzeniowe dla armii. Na przestrzeni wieków to właśnie mieszkańcy miast w znaczącym stopniu dźwigali na swoich barkach ciężar wojen, a infrastruktura miejska, a przede wszystkim ludność zamieszkująca ośrodki miejskie nieraz dotkliwie doświadczały skutków konfliktów zbrojnych. Już nawet tych kilka powyższych konstatacji wskazuje, że zagadnienie *Miasto i wojna* stanowi niezmiernie frapujący temat do analiz i refleksji.

Niniejsza monografia wieloautorska jest kolejnym tomem serii wydawniczej *Oblicza wojny*, a trzecim ukazującym się z podtytułem *Miasto i wojna*, w którym zamieszczone zostały artykuły będące pokłosiem wspomnianej wyżej konferencji z listopada 2020 r. Tom ma charakter interdyscyplinarny, lokuje się na styku badań historycznych, archeologicznych, urbanistycznych, antropologicznych i muzealnych. Znajdziemy w nim różne ujęcia metodologiczne dotyczące szerokiego spektrum zagadnień wynikających z kontekstu tematu – *Miasto i wojna*. Ponad dwudziestu autorów reprezentujących różne ośrodki badawcze z Polski i Europy Środkowo-Wschodniej podjęło w monografii atrakcyjne badawczo zagadnienia. Można w niej wyodrębnić dwie zasadnicze płaszczyzny badawcze: (1) informacje o zbiorowych dziejach miast położonych na obszarze naszego kraju lub poza granicami Polski podczas wydarzeń zachodzących w różnych okresach dziejowych, jak również (2) losy konkretnych ośrodków miejskich (Konstantynopol, Kamieniec Podolski, Smoleńsk, Waszyngton, Kraków, Lublin, Zamość, Suwałki, Mikołajów, Gdańsk, Poznań, Berlin) podczas różnych wojen zaprezentowane poprzez szereg aspektów: życia mieszkańców, infrastruktury i umocnień miejskich, wojennej propagandy, wspomnień mieszkańców i relacji publicystów, stacjonujących w nich żołnierzy.

Redaktorzy tomu przyjęli układ chronologiczny prezentowanych problemów. Zamieszczone w nim teksty odnoszą się zarówno do dziejów powszechnych, jak

i historii Polski, a niektórzy z autorów podejmują zagadnienia będące na styku dziejów powszechnych z narodowymi. Różnorodność tematyczna opracowań stanowi niewątpliwie atut tomu, który jest efektem wysiłku intelektualnego autorów o różnym doświadczeniu badawczym i podejściu metodologicznym. Stąd też artykuły mogą różnić się nieco pod względem poziomu dociekań badawczych, ale wszystkie są efektem żmudnych poszukiwań prowadzonych w rozmaitych jednostkach archiwalnych oraz w bibliotekach zagranicznych i krajowych.

Autorem pierwszego chronologicznie tekstu *Konstantynopol jako „ἱπποδρόμιος” zmagania armii z faktionistami, buntownikami i mieszkańcami w czasie powstania Nika w 532 roku* jest MACIEJ GDANIEC. Artykuł analizuje działania armii cesarskiej Justyniana Wielkiego przeciwko buntownikom podczas trzech dni (14, 17 i 18 stycznia 532 r.) powstania Nika. Kluczową rolę odgrywali w nim najemnicy pod dowództwem Belizariusza i Mundusa. Źródłem przekazującym najwięcej informacji o działaniach wojennych w czasie tego powstania okazała się *Chronicon Paschale*, która uszczegóławia relację m.in. Jana Malalasa.

Z kolei do X w. przenosi nas JAROSŁAW SOCHACKI, który jest autorem opracowania *Rola i znaczenie miast w buntach przeciw Ottonowi I*. W trakcie swego panowania Otton I musiał stawić czoła trzem poważnym buntom przeciw jego władzy: braci Thankmara i Henryka oraz syna Liudolfa. Autor na podstawie analizy przede wszystkim źródeł narracyjnych wskazał na znaczącą rolę umocnionych ośrodków takich jak: Eresburg i Laër (bunt Thankmara), Merseburg, Chevermont, Scheidungen (rebelia Henryka) oraz Ratzbona, Moguncja, Kolonia, Augsburg i Schwabmünchen w Szwabii (bunt Liudolfa).

MYROSLAV VOLOSHCHUK (МИРОСЛАВ ВОЛОЩУК) przygotował ostatni z tekstów mediewistycznych pt. *Города Руси в военных операциях Пястов против Рюриковичей (XI – середина XIV вв.). Часть 2*. Jest to kontynuacja problemu podjętego już przez tego badacza w poprzednim tomie serii *Oblicza wojny*. Autor przeprowadził analizę wypraw władców piastowskich na Ruś od XI do XIV w. pod kątem sytuacji miast ruskich podczas tych najazdów. Zdaniem M. Voloshchuka takich wypraw było co najmniej dwadzieścia cztery. Niejeden z ośrodków na Rusi został złupiony przez wojska piastowskie, a do najbardziej dramatycznych pod względem ich następstw należały wyprawy: Bolesława Chrobrego na Kijów w 1018 r., kończąca się zdobyciem Wołynia Wołyńskiego przez Leszka Białego w 1207/1208 r. oraz Leszka Czarnego w 1280 r. na Lwów i Pereworsk. Autor konkluduje, że poza jednym wyjątkiem źródła nie przynoszą informacji na temat myśli inżynierskiej, taktyki i strategii przygotowania do szturmów oraz zdobywania

fortyfikacji ruskich przez władców piastowskich. Uznaje, że najpewniej twórcy źródeł po prostu nie przywiązywali do tego większej wagi.

Epoka nowożytna reprezentowana jest przez dwa teksty. IZABELA ŚLIWIŃSKA-SŁOMSKA przygotowała rozdział *Sytuacja wewnętrzna w Kamieńcu Podolskim w lecie 1648 roku w korespondencji sędziego ziemskiego podolskiego Łukasza Miaskowskiego*. Autorka wykorzystała relacje Ł. Miaskowskiego, sędziego ziemskiego podolskiego oraz marszałka sądu kapturowego, spisywane w trakcie bezkrólewia po śmierci Władysława IV i przesyłane latem 1648 r. z Kamieńca Podolskiego m.in. do kanclerza Jerzego Ossolińskiego, chorążego koronnego Aleksandra Koniecpolskiego, pisarza polnego koronnego Adama Hieronima Sieniawskiego czy podkomorzego lwowskiego, a prywatnie brata nadawcy, Wojciecha Miaskowskiego. Na podstawie analizy źródeł epistolarnych ukazano stan techniczny twierdzy, liczebność jej załogi oraz czynniki wpływające na morale obrońców, takie jak obawa przed atakiem ze strony Kozaków i Tatarów oraz strach przed zdradą ze strony przebywających w mieście Rusinów.

Drugi z tekstów nowożytnych, zatytułowany *Управление Смоленском в период осады 1609–1611 гг.*, napisali KONSTANTIN KUPCENKO (КОНСТАНТИН КУПЧЕНКО) i NATALYA NIKITINA (НАТАЛЬЯ НИКИТИНА). Autorzy przybliżyli słabo dotychczas przebadaną kwestię funkcjonowania organów administracyjnych Smoleńska w wojnie obronnej 1609–1611. Opierając się na źródłach różnej proveniencji i ustaleniach z literatury przedmiotu, podjęli próbę odpowiedzi na pytania, czy w tamtym czasie nastąpiły jakiegokolwiek zmiany w strukturze administracji miasta i jakie władze w okresie obrony miasta sprawowały rządy nad jego mieszkańcami. Autorzy w ramach końcowych konkluzji podkreślili, że podczas oblężenia w Smoleńsku powstała osobliwa korporacja wojskowych i cywilnych władz administracyjnych, która koordynowała wspólne wysiłki na rzecz obrony miasta.

Również wiek XIX reprezentowany jest w tomie przez dwa teksty. Pierwszy z nich, zatytułowany *Fakty i legendy wokół spalenia Waszyngtonu w 1814 roku*, opracowała JOLANTA A. DASZYŃSKA. Autorka, korzystając głównie z literatury amerykańskiej, przybliżyła polskiemu czytelnikowi zdarzenia, które rozpoczęły się w Waszyngtonie nocą 24 sierpnia 1814 r. Brytyjczycy, którzy zajęli wówczas miasto, zdecydowali się na jego podpalenie, żeby je zniszczyć jako symbol władzy federalnej. Tornado o niespotykanej sile, a następnie burza i ulewa dołożyły swoje, ale jednocześnie ochroniły miasto przed całkowitym zniszczeniem przez Brytyjczyków, dlatego uważa się, że „burza ocaliła Waszyngton”.

PIOTR OPALIŃSKI natomiast zajął się problemem wyrażonym w tytule artykułu *Noyau krakowskiej twierdzy w drugiej połowie XIX wieku*. W 1857 r. władze

austriackie zdecydowały o budowie w Krakowie linii umocnień. Jak opisuje autor, inwestycja trwała aż dziewięć lat, a poprzedzona została studiami terenowymi oraz przygotowaniem kilku wariantów planowanych umocnień. Budowa Noyau zapisała się na trwałe w historii miasta, wpływając na jego urbanistykę oraz rozwój przestrzenny. Jak konkluduje krakowski badacz, pomimo niwelacji większości umocnień nadal można dostrzec ślad ich obecności w postaci układu arterii komunikacyjnych otaczających dzisiejsze śródmieście Krakowa.

W tomie dominują artykuły opisujące różne zagadnienia dotyczące epoki XX w. Pierwszy z tekstów, przygotowany przez KAMILA ŚMIECHOWSKIEGO, podejmuje problematykę odbudowy miast w polskim dyskursie prasowym lat pierwszej wojny światowej i wojny polsko-bolszewickiej. W tym niemal ośmioletnim okresie regularnie pojawiały się refleksje nad koniecznością odbudowy tkanki miejskiej zniszczonej w wyniku działań wojennych, łączone z kontekstem reformy miast polskich. Autor podkreśla, że w tym dyskursie publicznym zarysowały się pewne powtarzające się wątki, które z jednej strony stanowią świadectwo wielkiej wagi tego problemu dla współczesnych, a z drugiej wskazują na modernizacyjny charakter ich ówczesnych rozterek i komentarzy. Do najistotniejszych badacz zalicza nacjonalistyczny ton piszących, połączony z przekonaniem o konieczności wypracowania nowego modelu architektonicznego polskiego miasta.

Z kolei ANNA JAKIMOWICZ jest autorką rozdziału pt. *W cieniu wojny... Kultura i czas wolny wojskowych i ludności cywilnej w Lublinie w okresie okupacji austro-węgierskiej (1915–1918)*. To przez lata gubernialne miasto za rządów Rosji, jesienią 1915 r. stało się stolicą Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego, co spowodowało napływ ludności wojskowej i cywilnej z C.K. Monarchii oraz Galicji. Autorka przybliży, w jaki sposób spędzali oni w tym mieście czas wolny. Ponadto stara się dowiedzieć, że ich pobyt przyczynił się do rozwoju sfery kulturalnej, a także branży gastronomicznej, hotelarskiej i usługowej. Lokalni przedsiębiorcy, by zyskać przychylność władz okupacyjnych, starali się stworzyć nowe formy i miejsca rozrywki. Ich celem było m.in. umożliwienie choć na chwilę zapomnienia od codziennych trosk i problemów wojennych. Korzystali z nich zarówno oficerowie, jak i cywile.

MARCIN MICHNICKI napisał tekst zatytułowany *Zamość w okresie inwazji bolszewickiej w 1920 roku*. Podczas wojny polsko-bolszewickiej w 1920 r. jednym z kluczowych wydarzeń były starcia z Armią Konną na Zamojszczyźnie, w tym bohaterska obrona Zamościa w dniach 29–31 sierpnia. Autor realizuje podjęty temat na dwóch zasadniczych płaszczyznach. Po pierwsze, przeprowadza charakterystykę mieszkańców miasta i najbliższych okolic pod kątem struktury narodowościowej,

rozwoju ekonomicznego i postaw polityczno-patriotycznych. Porusza też kwestię reakcji na narastające zagrożenie wojenne, którego konsekwencją była ucieczka z zagrożonego oblężeniem miasta duchownych oraz części władz cywilnych i policyjnych. Po drugie, omawia współpracę cywilno-wojskową podczas fortyfikowania i obrony Zamościa, a także wysiłki tych władz zmierzające do przygotowania mieszkańców do działań wojennych i zorganizowania życia miasta w tym trudnym czasie.

Olsztyńska badaczka HALINA ŁACH przygotowała artykuł *Doświadczenia Suwałk z pierwszej i drugiej wojny światowej*. Ze względu na położenie geograficzne – na wysuniętym północnym obszarze przygranicznym – Suwałki doświadczyły dramatycznych skutków obu wojen, które odcisnęły piętno na codziennym życiu miasta i jego mieszkańców. Po wyparciu Rosjan podczas Wielkiej Wojny Suwałki i Suwalszczyzna znalazły się pod okupacją niemiecką. Okupanci prowadzili na ogromną skalę eksploatację ekonomiczną obszaru i ludności do końca wojny. Natomiast w okresie drugiej wojny światowej Suwalszczyzna została włączona do Rzeszy Niemieckiej i od pierwszych dni Niemcy przystąpili do fizycznej eksterminacji tutejszej ludności.

Dwa następne szkice przygotowali zagraniczni autorzy. Pierwszy z nich, LEONTIY VOITOVYCH (ЛЕОНТИЙ ВОЙТОВИЧ), przedstawił *Czołgowy bój na rynku w Mikołajowie nad Dniestrem 1 lipca 1941 roku*. Badacz podjął próbę wyjaśnienia okoliczności zaskakującej porażki jednostek radzieckich wyposażonych w najpotężniejsze wówczas czołgi KW-1 i KW-2 w starciu z niemiecką 101. Dywizją Piechoty Lekkiej, w której składzie nie było żadnego czołgu. Przeanalizował m.in. przyczyny błędów popełnionych przez dowództwo sowieckie, które nie było w stanie określić kierunków głównych uderzeń wroga i nie potrafiło zorganizować skutecznej obrony, mając zdecydowaną przewagę zarówno w ludziach, jak i w sprzęcie wojskowym.

Również kolejny z tekstów, SERGEYA STELNIKOVICHA (СЕРГЕЙ СТЕЛЬНИКОВИЧ) *Городское население и нацистская пропаганда в годы второй мировой войны (на примере городов житомирской области)*, podejmuje problematykę dotyczącą drugiej wojny światowej. W artykule został omówiony problem różnorodności form nazistowskiej propagandy prowadzonej wśród mieszkańców miejskiego obwodu żytomierskiego. Region ten ze względu na szereg cech odgrywał istotną rolę w polityce okupacyjnej Niemiec. W pobliżu Żytomierza znajdowała się kwatera Heinricha Himmlera oraz powstały kolonie niemieckie Hegewald i Forsterstadt. Region ten odznaczał się wieloetniczną populacją, ze znacznym udziałem ludności żydowskiej i aktywnym ruchem oporu. Jak podkreśla autor, propaganda antyżydowska wśród ludności miejskiej miała charakter systemowy i często łączyła się z antysowieckimi kampaniami propagandowymi.

Pozostałe teksty zawarte w niniejszej monografii także podejmują problematykę drugowojenną. MATEUSZ DROZDOWSKI przygotował artykuł zatytułowany *Kraków jako stolica Generalnego Gubernatorstwa. Wpływ stołeczności na życie miasta*. W okresie okupacji hitlerowskiej dawna stolica Polski była siedzibą władz Generalnej Guberni. Jak stara się wykazać autor, owa stołeczność warunkowała szereg nietypowych zjawisk, które były również konsekwencją osiedlenia się w Krakowie tysięcy niemieckich funkcjonariuszy wraz z rodzinami. Badacz ukazuje, że losy miasta wymykają się utartym schematom oceny niemieckiej okupacji ziem polskich. W przeciwieństwie do wielu innych ośrodków Kraków nie był tylko miastem podbitym i kontrolowanym, ale pod wieloma względami stanowił załączek nowego, kolonialnego, nazistowskiego ładu w Europie Wschodniej.

Muzealniczka MARTA FRĄCZKIEWICZ przygotowała tekst zatytułowany *Miasto i wojna. Zabytki archeologiczne w zbiorach muzeum Polin*. W kolekcji Muzeum Historii Żydów Polskich w Warszawie znajdują się m.in. ruchome zabytki archeologiczne zebrane podczas badań wykopaliskowych prowadzonych w 1998 i 2009 r. na terenie, na którym obecnie znajduje się placówka. Autorka jako główny cel artykułu postawiła pokazanie specyfiki obiektów wykopanych z gruzowiska getta warszawskiego, jak również ukazanie historii, którą wspomniane przedmioty nam opowiadają. Omawiane w tekście zabytki archeologiczne są świadectwem życia i codzienności mieszkańców getta, jednocześnie przypominając o ich tragicznych losach.

Z kolei DARIUSZ ZŁOTKOWSKI wykorzystał inny typ źródła, które poddał analizie. Przygotował artykuł pt. *Żołnierz Andersa – Waclaw Gdesz wojennym „turystą” w miastach ZSRR, Bliskiego Wschodu i Europy*. Tytułowy bohater, Waclaw Gdesz, był starszym przodownikiem Policji Państwowej w Wilnie i został internowany na Litwie w 1939 r. Latem 1940 r. przejęty przez Rosjan, został wywieziony do łagru na Półwysep Kolski, a dwa lata później ewakuował się wraz z Armią Andersa do Iranu. Po zakończeniu wojny, w grudniu 1947 r. wrócił do Polski. Swoje wrażenia i obserwacje z okresu po opuszczeniu ZSRS spisywał w dzienniku, który został poddany analizie przez częstochowskiego badacza. Szlak wojennej „turystyki” W. Gdesza obejmował: Iran, Irak, Palestynę, Egipt, Włochy oraz Wielką Brytanię.

Jeszcze inny rodzaj źródła stał się podstawą analiz prowadzonych przez ANNĘ POLAŃSKĄ, która opracowała tekst *„Miasto–ruina”. Obraz powojennego Gdańska w fotografiach Kazimierza Lelewicza*. Wymieniony w tytule artysta fotograf i inżynier po opuszczeniu zajętego przez ZSRS Wilna przybył do odzyskanego przez Polskę, poważnie zrujnowanego Gdańska w 1945 r. Rozpoczął tam wieloletni proces dokumentowania wojennych zniszczeń i odbudowy miasta. Jak konkluduje autorka,

w fotografiach K. Lelewicza uderzające jest zestawienie obrazu miasta–ruiny, wymarłej i autonomicznej przestrzeni, z miastem–budową, w którym coraz żywiej tętniło życie przybywających do niego nowych mieszkańców. Zdaniem badaczki owo połączenie dwóch obrazów tkanki miejskiej ma bardzo symboliczną i alegoryczną wymowę. Stąd też w swoim opracowaniu podjęła ona rozważania nad wizerunkiem zrujnowanego miasta oraz sposobem jego interpretacji przez artystę fotografa przez pryzmat motywu ruiny w dyskursie pamięci bądź zapomnienia.

Z kolei HANNE GRZESZCZUK-BRENDEL zainteresowała okupacyjna architektura Poznania. W tekście *Architektura okupacyjna – projekty nazistowskie w Poznaniu* ukazała, że podczas drugiej wojny światowej w Poznaniu powstawało nie tylko wiele projektów urbanistyczno-architektonicznych, ale też osiedli mieszkaniowych, zakładano tereny zieleni i prowadzono przebudowę dawnego zamku cesarskiego na Deutsches Schloss. Sporo z owych przedsięwzięć otrzymało status „ważnych dla działań wojennych”, co decyduje o tym, że architekturę można traktować jako środek zabezpieczający zdobycze wojenne, a osadników jako kolonizatorów i okupantów. Jak konkluduje badaczka, nowe projekty miały dokumentować opanowanie „po wieczne czasy” terenów włączonych do Trzeciej Rzeszy, a także służyły ich przekształcaniu zgodnie z ideologią nazistowską.

Autor kolejnego tekstu, ANDRZEJ WOJCIESZAK, przybliżył problem organizacji zabezpieczenia tyłowego I. Frontu Białoruskiego w operacji berlińskiej. Przedstawił uwarunkowania, które determinowały jego planowanie i organizację, oraz wskazał na końcowe rezultaty wykonanych prac. Ponadto omówił zadania oraz model organizacji tyłów frontu, a także rozmieszczenie zasadniczych elementów i urzędzeń tyłowych. Istotnym celem autora jest popularyzacja zagadnień z zakresu zabezpieczenia tyłowego działań wojennych. Jego zdaniem jest to aspekt często pomijany bądź traktowany bardzo pobieżnie, a nawet wręcz lekceważony przez historyków wojskowości.

Stolica Trzeciej Rzeszy pojawia się też w artykule JOANNY NIKEL *Berlin 1945. Obraz pokonanego miasta w świetle wspomnień i raportów aliantów*. Jako zasadniczy cel autorka postawiła sobie ukazanie przegranej stolicy Niemiec, widzianej oczami kilku sowieckich i amerykańskich oficerów politycznych, odpowiedzialnych za odbudowę niemieckiego życia w okupowanych przez siebie sektorach Berlina. Badaczka zadaje również pytanie o tzw. amerykańzację i sowietyzację społeczeństwa niemieckiego bezpośrednio po zakończeniu drugiej wojny światowej.

W ostatnim z tekstów zamieszczonych w monografii JAN SALM przeprowadził analizę następującego problemu: *Zniszczenia wojenne jako czynnik determinujący krajobraz miejski na przykładzie ośrodków Polski północno-wschodniej. I co z tego wynika*

na podstawie miast położonych w obecnym województwie warmińsko-mazurskim. Ośrodki miejskie dawnych Prus Wschodnich zostały w większości dotknięte w XX w. zniszczeniami wojennymi, a następnie poddane niejednorodnym formom odbudowy. Niektórych z miast wcale nie odbudowano lub ich historyczne centra zastąpiono dzielnicami bloków mieszkalnych. W dawnych śródmieściach powstały w konsekwencji niespójne i zdysharmonizowane zespoły zabudowy. Autor postawił również pytanie, czy tradycyjny układ przestrzenny historycznego miasta jest potrzebny jego współczesnym mieszkańcom. Jako przykład do analizy posłużyły trzy miejscowości: Pasłęk, Pieniężno i Kisielice.

Zamieszczone w tym tomie artykuły są znakomitym uzupełnieniem poprzednich dwóch publikacji podejmujących szereg aspektów problemu *Miasto i wojna*. Dzięki umiejętnie wykorzystanym źródłom o różnej proveniencji, pochodzącym ze zbiorów krajowych i zagranicznych archiwów oraz bibliotek, udało się ustalić szereg istotnych faktów, a także poczynić refleksje na różnych płaszczyznach szeroko pojmowanego tematu badawczego. Ponadto przez postawienie nowych pytań badawczych wskazane zostały jeszcze inne interesujące, a mało zbadane obszary, którymi warto byłoby się zająć w przyszłości. Redaktorzy monografii żywią więc nadzieję, że stanie się ona inspiracją do dalszych poszukiwań i analiz, do innowacyjnych prób odczytania starych źródeł i poszukiwania nowych materiałów. Wypada mieć też nadzieję, że publikacja dostarczy P.T. Czytelnikom wartościowej i inspirującej lektury.

BIBLIOGRAFIA

- Oblicza wojny*, t. 1: *Armia kontra natura*, red. W. Jarno, J. Kita, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2020.
- Oblicza wojny*, t. 2: *Armia kontra natura*, red. T. Grabarczyk, M. Pogońska-Pol, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2020.
- Oblicza wojny*, t. 3: *Miasto i wojna*, red. W. Jarno, J. Kita, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2021.
- Oblicza wojny*, t. 4: *Miasto i wojna*, red. T. Grabarczyk, M. Pogońska-Pol, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2021.
- Oblicza wojny. Ludzie wojny – dowódcy i podkomendni*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 2019, t. 105, red. W. Jarno, J. Kita.
- Oblicza wojny. Ludzie wojny – rycerze i żołnierze*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 2019, t. 104, red. T. Grabarczyk, M. Pogońska-Pol.
- Oblicza wojny. Ludzie wojny od średniowiecza po współczesność*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 2019, t. 103, red. W. Jarno, J. Kita.

Oblicza wojny. W obozie i w koszarach, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Historica” 2018, t. 102, red. T. Grabarczyk.

Oblicza wojny. Wojska dzień powszedni, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Historica” 2018, t. 101, red. W. Jarno.

Oblicza wojny. Wojsko w drodze, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Historica” 2017, t. 99, red. J. Kita, M. Pogońska-Pol.

Witold Jarno
Jarosław Kita

INTRODUCTION

Summary. The monograph is the third volume, which contains over twenty articles dealing with a number of topics related to the main research problem – *City and War*. Authors from over a dozen Polish and foreign research centers, based on sources of various provenance, undertook many detailed thematic threads. Their chronological extent from the early Middle Ages to the present day allows readers interested in various historical epochs to refer to the monographs. However, texts concerning the 20th century, and especially World War II, are dominant, so the editors of the monograph hope that it will become an inspiration for further searches and analyzes, for innovative attempts to read old sources and search for new materials. It is also to be hoped that the publication will provide P.T. Readers of valuable and inspiring reading.

Keywords: city, war, introduction, multi-author monograph, general history, history of Poland